

کتاب انسان شناخت

دین و ایران
دوم

روایت ایرانی جامعه شناسی دین مبانی

حسن محدثی گیلوایی

انتشارات تینسا

به نام خالق پیدا و پنهان
که پیدا و پنهان داند به یک سان

سرشناسه	: محدث، سن، ۱۳۴-
عنوان و نام پدیدآور	: روایت اسلام: جامعه‌شناسی دین؛ جلد یکم: میانی / نویسنده: حسن محدثی گیلوایی.
مشخصات نشر	: تهران: تیس، ۱۳۹۷
مشخصات ظاهری	: ۲ ج.
فروست	: انتشارات تیس؛ شماره نشر: ۲۰۰. کتاب‌خانه: شناخت؛ ۳۶.
وضعیت ویراست	: ویراست دوم.
شابک	: دوره: 978-600-8942-02-3 ج. ۱: 978-600-8942-03-0 ج. ۲: 978-600-8942-03-0
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیبا
یادداشت	: کتابنامه.
مدرجات	: ج. ۱. میانی؛ ج. ۲. بینش‌ها و نظریه‌ها.
عنوان دیگر	: جامعه‌شناسی دین: روایتی ایرانی.
موضوع	: دین و جامعه‌شناسی.
موضوع	: Religion and Sociology
رده‌بندی کنگره	: ۱۳۹۶ ج ۲ / م ۲۵ / ۶۰ / BL
رده‌بندی دیویی	: ۳۰۶/۶
شماره کتابشناسی ملی	: ۴۷۲۲۶۰۳

روایت ایرانی جامعه‌شناسی دین؛ جلد دوم: مبانی

نویسنده: حسن محدثی گیلوایی

مدیر تولید: فاطمه شهبازی

چاپ یکم: بهار ۱۳۹۷

شماره نشر: ۲۴۶

ویراستار: فاطمه غلامی

صفحه‌آرا: سپیده امری

لیتوگرافی: البرز نوین، چاپ: عطا، صحافی: ساغر مهر

ناظر فنی چاپ: سعید صادقی

تعداد: ۵۵۰ نسخه

قیمت: ۳۹۹۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۷۶۸۳-۷۳-۶؛ شابک دوره: ۹۷۸-۶۰۰-۸۹۴۲-۰۲-۳

پیشگفتار.....	۱۳
دیاچه: به دنبال جامعه‌شناسی دین جهانی و بومی.....	۱۷
۱. در دفاع از جامعه‌شناسی جهانی.....	۱۷
۲. در دفاع از جامعه‌شناسی بومی.....	۲۲
بخش یکم: جامعه‌شناسی دین و مسائل آن در ایران.....	۲۷
مقدمه.....	۲۹
فصل یکم: جامعه‌شناسی دین چیست؟.....	۳۱
جامعه‌شناسی دین و موضوعاتش.....	۳۱
مسائل روش‌شناختی.....	۳۵
جایگاه جامعه‌شناسی دین در جامعه‌شناسی.....	۴۳
نتیجه.....	۴۶
فصل دوم: دوگانه‌های جامعه‌شناسی دین: معرفی جامعه‌شناسی دین برای مخاطب عام.....	۵۱
مقدمه.....	۵۲
دوگانه اول: اعتقادی‌اندیش / انتقادی‌اندیش.....	۵۴
دوگانه دوم: الهی / بشری.....	۶۰
دوگانه سوم: دین آرمانی / دین واقعی.....	۶۴
دوگانه چهارم: دین ناب / دین زمینه‌مند.....	۶۵
دوگانه پنجم: دین در متن / دین در فرامتن.....	۶۶

۶۹	دو گانه ششم: غیر قابل تعمیم / قابل تعمیم
۷۱	دو گانه هفتم: تقلیل پذیر / تقلیل ناپذیر
۷۳	دو گانه هشتم: کمی و بیرونی / کیفی و درونی
۷۸	دو گانه نهم: ضروری / امکانی
۸۱	دو گانه دهم: شمول گرایی / حصر گرایی
۸۹	دو گانه یازدهم: «جامعه‌شناسی دینی» / جامعه‌شناسی دین
۱۰۰	نتیجه

۱۰۵	فصل سوم: معضلات جامعه‌شناسی اسلام و بدیل‌های آسیب‌شناختی آن
۱۰۷	مقدمه
۱۰۸	طرح مسئله
۱۰۹	چهار رب‌نه
۱۱۵	موضوع‌شدگی فرائض دین در غرب
۱۱۹	موضوع‌شدگی فرائض دین در اسلام و ایران
۱۲۲	بدیل‌های آسیب‌شناختی جامعه‌شناسی اسلام
۱۲۵	نتیجه‌گیری

۱۲۹	بخش دوم: نظام‌های فرهنگی نام: اسطوره، دین و ایدئولوژی
۱۳۱	مقدمه
۱۳۵	فصل چهارم: اسطوره چیست؟
۱۳۵	مسئله تعریف
۱۳۹	رویکردهای اسطوره‌شناختی
۱۸۵	تعریف و ویژگی‌های اسطوره در آثار اسطوره‌شناختی
۲۱۸	تعریف اسطوره

۲۲۵	فصل پنجم: دین چیست؟
۲۲۵	مقدمه
۲۲۶	تعریف، ضرورت و مشکلات
۲۳۳	تجربه و تعبیر دینی
۲۳۹	تجربه دینی و امر مقدس
۲۴۳	محتوای تجربه دینی و ماهیت امر قدسی
۲۵۴	نتیجه

۲۵۹.....	فصل ششم: دین و اسطوره: واگرایی‌ها و هم‌گرایی‌ها
۲۵۹.....	دین و اسطوره: معضل تمایزگذاری
۲۶۳.....	ادیان توحیدی و روند اسطوره‌زدایی: واگرایی تاریخی اسطوره و دین
۲۷۶.....	اسطوره و دین: محورهای نظری واگرایی
۳۰۰.....	هم‌گرایی دین و اسطوره
۳۰۵.....	فصل هفتم: ایدئولوژی چیست؟
۳۰۵.....	مقدمه
۳۰۶.....	ایدئولوژی چیست؟
۳۱۱.....	دو معنای متضاد: ایدئولوژی
۳۱۴.....	ایدئولوژی و سنت
۳۲۲.....	نظریه‌های ایدئولوژی: نقد آن‌ها
۳۳۴.....	دین به عنوان ایدئولوژی
۳۳۶.....	دین ستی و دین ایدئولوژیست
۳۳۸.....	خداآلودگی و ایدئولوژی
۳۴۱.....	نتیجه
۳۴۵.....	کتابنامه

پیش‌گفتار

یادداشت ویرایش دوم

از زمان چاپ نخست این کتاب (آبان ۱۳۹۰) بیش از چهار سال می‌گذرد. در این مدت، مباحث و مطالب این کتاب مورد توجه دانشجویان و برخی استادان محترم قرار گرفته است. من در این مدت، از مطالعه و تحقیق و نوشتن بازنایستاده‌ام؛ بنابراین در ویرایش جدید کتاب، مطالب تازه‌ای گنجانده شده است. برخی مخاطبان نیز از نظر ظاهر اثر، خواهان جدب مطالب تری شده‌اند که امیدوارم با انتشار ویرایش جدید خواستشان برآورده شده باشد. همچنین در چهار سال اخیر (از سال ۱۳۹۲ تا سال ۱۳۹۵)، دانشگاه ادیان و مذاهب، جامعه‌شناسی دین: روایتی ایرانی را به‌عنوان منبع آزمون جامع دکتری در رشته «دین و عرفی‌گرایی» معرفی کرد.^۱ در چاپ جدید این کتاب تحولات زیادی رخ داده است. مهم‌ترین تغییر این است که کتاب به دو بخش مستقل مبانی و نظریه‌ها تقسیم شده است. این جلد (جلد نخست) به‌عنوان مبانی جامعه‌شناسی دین تعریف شده و در آن، جامعه‌شناسی دین در چند فصل پی‌درپی معرفی شده است تا خواننده ایرانی -

۱. مراجعه شود به پایگاه اینترنتی دانشگاه ادیان و مذاهب به نشانی زیر:

<http://urd.ac.ir/fa/cont/641>, <http://urd.ac.ir/fa/cont/2796>, <http://urd.ac.ir/fa/cont/5198>,
<http://for.urd.ac.ir/fa/cont/47>

اعم از دانشجویان یا غیردانشجویان - بتوانند با این رشته و مسائل آن، به‌ویژه در زمینه ایرانی، آشنا شوند. تغییر عمده دیگر، افزودن فصلی جدید به این قسمت از کار است؛ فصلی تحت عنوان «معضلات جامعه‌شناسی اسلام و بدیل‌های آسیب‌شناختی آن». در این فصل، از این بحث شده که مطالعه جامعه‌شناختی اسلام در ایران با چه معضلاتی روبه‌روست و پیش‌نیازهای موضوع‌شدگی اسلام در ایران کدام‌اند. همچنین در این فصل، سه مقوله آسیب‌شناختی در ایران تحت عنوان «جامعه‌شناسی در اسلام»، «جامعه‌شناسی اسلامی» و «جامعه‌شناسی برای اسلام» مورد بحث قرار گرفته‌اند.

تغییر دیگر در بحث از دوگانه‌های جامعه‌شناسی دین رخ داده است؛ بدین معنا که سه ارکان دین آرمانی / دین واقعی، دین ناب / دین زمینه‌مند و دین در متن / دین در امتز به دوگانه‌های پیشین افزوده شده‌اند و کل فصل بازنویسی و بازبینی شده است. تجربه‌های من در گفت‌وگو با صاحب‌نظران دین‌دار ایرانی نمایان ساخت که بسیاری از آنان دین آرمانی و دین واقعی یا محقق را با هم خلط می‌کنند و گاه آن‌ها را با جای یک‌دیگر می‌نشانند. همچنین بسیاری از آنان از دین ناب به منزله امری فرارسیاسی و پاسخ‌گوی نیازهای بشری برای همه اعصار و جوامع سخن می‌گویند و از زمینه‌مندی گریزناپذیر دین غفلت می‌کنند. همچنین دریافته‌ام که برخی متفکران دین‌دار نیز معدودی از جامعه‌شناسان دین‌دار ایران، برای بحث از دین بیشتر به متون دینی تکیه می‌کنند و ارجاع می‌دهند تا دین در ویرای متون و در درون تاریخ و جامعه دین‌دار، انسان‌های دین‌دار. این موضوعی است که به لحاظ روش‌شناختی اهمیت بسیاری دارد و به علاوه دقت در آن می‌تواند تفاوت مواضع در بحث از دین را عیان سازد. امکان مطالعه معتبر و گفت‌وگوی ثمربخش در این زمینه را فراهم سازد.

علاوه بر این‌ها، در چهار فصل دیگر جلد نخست، سه نظام فرهنگی تام - به‌ترتیب اسطوره، دین و ایدئولوژی - نسبتاً به تفصیل توضیح داده شده و قرابت‌ها و تفاوت‌های آن‌ها با یک‌دیگر مورد بحث قرار گرفته است. بدین ترتیب، در این کتاب، مقدمات بحث از جامعه‌شناسی دین برای آشنایی با مهم‌ترین مسائل و مقولات و مباحث این رشته فراهم شده است. دانشجویان

کارشناسی ارشد مخاطبان اصلی این جلد هستند؛ اگرچه مطالب به نحوی است که خواننده عام و همه کسانی که موضوعات مطرح درباره دین را در عرصه عمومی دنبال می کنند، نیز می توانند با آن ارتباط برقرار کنند و به مطالعه مباحث آن بپردازند. تغییر کوچکی نیز در عنوان کتاب به منظور خوش خوان تر شدن آن انجام شده و نام کتاب از جامعه شناسی دین: روایتی ایرانی به روایت ایرانی جامعه شناسی دین تغییر یافته است. امیدوارم ویرایش جدید این اثر اقبال بلندترین دأته باشد و مورد توجه و نقد و بررسی اهل نظر و مخاطبان محترم قرار گیرد. در انتها باید یادآوری کنم که اگرچه در این اثر آرای بسیاری از صاحب نظران ایرانی را مورد بحث و بررسی قرار گرفته و آرای آنان مستقیم یا غیرمستقیم نقل شده، یا در باره ای موارد به آرای آنان اجمالاً اشاره شده است، بسیاری از مباحث این کتاب برای نخستین بار در اینجا مطرح می شود و در هیچ اثر دیگری، بدین نحو جامعه شناسی دین سخن گفته نشده است. گمان می کنم خواننده منصف و آشنا با مباحث جامعه شناسی دین در خواهد یافت که این اثر روایتی ایرانی از جامعه شناسی دین است و به نحو چشمگیری از زندگی، زمینه، زمانه، تجربه ها و دریافت های نویسنده رنگ گرفته است.

یادداشت ویرایش یکم

این کتاب حاصل پانزده سال کار و فعالیت نظری و میدانی در حوزه جامعه شناسی دین (از سال ۱۳۷۵ تا ۱۳۹۰) است. البته، آنچه در این جلد آمده، فقط شامل مباحث نظری است؛ بنابراین، این کتاب جلد یکم یک مجموعه است. جلد یا جلد های بعدی به جامعه شناسی پدیده های دین در ایران اختصاص خواهند داشت که البته هنوز برای انتشار آماده نیستند. آنچه در اینجا نیز انتشار یافته است، هنوز کامل نیست و برخی مباحث نظری مهم دیگر در صورت مجال و توفیق، در ویرایش های بعدی به این جلد اضافه خواهد شد. برای مثال، نظریه ای درباره جنبش های هزاره ای، سنخ شناسی انواع دین داری در ایران و کاربرد روش تحقیق حکایت زندگی در مطالعه دین داری از جمله موضوعاتی هستند که علاقه مندم در ویرایش های بعدی به مطالب این جلد

افزوده شود؛ علاوه بر این، برخی فصول هنوز نیازمند بازنگری اند و من در باب برخی از موضوعات، نگرش تازه‌ای یافته‌ام یا صورت‌بندی برخی از مطالب را کم‌وبیش نیازمند اصلاح می‌دانم.

این کتاب برای تدریس در مقطع کارشناسی ارشد و دکتری نگاشته شده است. در چند سال اخیر، این محتوا را در کلاس‌هایم تدریس کرده‌ام. در اغلب موارد در درس جامعه‌شناسی دین، کلاس‌هایی بسیار پرشور و جذاب داشته‌ام؛ تجربه‌ای که جایگزین ندارد. دانشجویان یکسره با این محتوا دچار چالش و مشغولیتی شده‌اند و درگیری‌های فکری‌شان آن‌ها را به پرسش‌ها و گفت‌وگوهای مداوم کشانده است. این گفت‌وگوها همواره از محدوده‌های کلاس رس فراتر رفته و بعد از کلاس‌ها نیز تداوم یافته است. باین حال، علاقه‌مندم تا در معرض داوری دین‌پژوهان ارجمند و استادان صاحب‌نظر در این حوزه قرار دهم. بر این داوری‌های این گونه نخواهم دانست که کارم در چه ترازوی قرار دارد. علاقه‌مندم تا اثر مورد توجه همکاران ارجمندی که جامعه‌شناسی دین تدریس می‌کنند یا در این حوزه مطالعه و پژوهش می‌کنند، نیز قرار گیرد و برای دانش‌پژوهان علاقه‌مند به مباحث جامعه‌شناسی دین نیز آموزنده باشد. همچنین امیدوارم نقد و ارزیابی‌های آنان و دیگر صاحب‌نظران به من کمک کند تا محتوای این کتاب را در ویرایش‌های بعدی غنی‌تر سازم.

حسن محدثی

آبان ۱۳۹۰